

МУНИЦИПАЛДЫГ БЮДЖЕТТЕН ХАНДЫРЫЛГАЛЫГ НИИТИ
ӨӨРЕДИЛГЕНИН АЛБАН ЧЕРИ
«ӨВҮР КОЖУУННУН ШАРЫЙ-ООЛ ВЛАДИМИР ЧАКТАР-ООЛОВИЧ АТТЫГ
ЧАА-СУУР МУНИЦИПАЛДЫГ НИИТИ БИЛИГ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ»

«ЧӨПШЭЭРЭЭН»

«Өвүр кожууннун Шарый-оол В.Ч аттыг
Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг
ортумак школазынын» директорнун
өөредилге талазы-биле оралакчызы
Донгак /Донгак Ч.Д./
Протокол № 1; 30.08.2023 ч.

«БАДЫЛААН»

«Өвүр кожууннун Шарый-оол В.Ч. аттыг
Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг
ортумак школазынын»
директорунун дужаалы-биле бадылаан
Комбуй-оол А.В.
Дужаал № 168; 31.08.2023 ч.

2023-2024 өөредилге чылында
10-гу класстың «Тыва дыл» эртеминге
кол ниити өөредилгенин
ажылчын программазы

Тургузукчузу: Санаа Светлана
Алдын-ооловна
1-ги категориянын тыва дыл
болгаш чогаал башкызы

Тайылбыр бижик

Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилгениң албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол Владимир Чактар-оолович аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» 10-гу клазының тыва дыл эртеминиң 2023-2024 өөредилге чылында ажылчын программазын дараазында нормативтиг эрге-хоойлу саавыырларынга даянып кылган:

Федералдыг:

- Федералдыг Хоойлу № 273, 29.12.2013 ч. «Россия Федерациязының Өөредилге Хоойлузунуң дугайында»;
- Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттары. Россия Федерациязының 17.12.2010 чылда № 1897 дугаар дужаалы (кол ниити өөредилгениң ФКӨС);
- Кол ниити өөредилгениң Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттары (Россия Федерациязының Өөредилге яамызының №286 дугаар 31.05.2021 чылда үнген дужаалы (Кол ниити өөредилгениң ФКӨС дугайында);

Регионалдыг:

- Тыва Республиканың Хоойлузу, 2014 чылдың июнь 21-де № 2556 УХ-I «Тыва Республиканың Өөредилгези»;
- Тыва Республиканың Өөредилге яамызының 2022 чылдың март 4-те № 169-д дугаар дужаалы «Тыва Республиканың өөредилгезинге ФКӨС чаа хевирин киирериниң дугайында»;
- Тыва Республиканың Өөредилге яамызының 2022 чылдың август 31-де № 8396 дугаар дужаалы «2023-2024 чылда Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге чижек календарылыг графикти киирериниң дугайында».
- К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыгларның тургусканы 5-11 класстарга «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгасы» деп Национал школа хөгжүдөр институттун үндүргени чижек программаны удуртулга кылган.

Школа талазындан:

- Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» Уставы;
- Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» 2023 чылдың август 31-де дужаалы-биле 2023-2024 өөредилге чылында Өөредилге планы;
- 2023-2024 өөредилге чылында 2022 чылдың август 31-де № 137/д дугаарлыг дужаал-биле «2023-2024 өөредилге чылында Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге албан чери «Өвүр кожууннуң Шарый-оол В.Ч. аттыг Чаа-Суур муниципалдыг ниити билиг ортумак школазының» календарь-өөредилге графигин тургузарының дугайында»;
- Өөредилгени кол өөредилге программаларының кол ниити база ортумак ниити өөредилге программаларын 2010 чылдың декабрь 17-де № 1897 дугаар Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандарттарына даянып чорудар.

Тыва дыл эртемниң ниити характеристиказы

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедииншикнери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, оон өске-даа янзыларының театр уран-чүүлунуң болгаш уран-чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажил-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы. Тыва дыл улустуң амыдыралының, ажил-чорудулгазының бүгү-ле талаларында калбаа-биле ажыглаттыннып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээди алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедииншикни билип алырынга, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар. Дыл тускай аймак-сөөк улус (нация) болурунун кол демдээ, национал культураның үндезини.

Школага тыва дылды өөредириниң сорулгалары болгаш кылыр ажылдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфологи болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илеридиниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларынга чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралынга дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунун дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;
- оларның логиктиг боданыышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шингээди алырынга өөреникчилерниң сонuurгалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң ңзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;

- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;
- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, медреселдиг, аянның номчуурунун мергежилдерин сайзырадыр;
- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарынга бүрүн- биле ажыглаар;
- өөреникчилерни харыысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагыл-чурумун сагыырынга кижизидер.

Тыва дыл эртемни өөрениринин ФКӨС негелделери-биле түннелдери

Бот-тускайлаң түннелдери: өөреникчи бүрүзүнүн үзел-бодалын, туружун бот-тодарадып, идепкейжидип, сорулгазынга дүүштүр медреселдиг бот-углап билири; өөрениринин чугулазын, чаа билиглер шингээди алырының, кандыг үре-түннелдиг болурун медреселдиг-биле угап билири; аймак чоннар аразында хуузунда хамааты туружун илередип, хоойлу-дүрүмүёзугаар бадыткап; амыдыралчы планнарны тургузуп, бодалдыг хөгжүлдезин медресеп, хүлээп көөрү; ниитилелдин амыдыралынга бот-тускайлаң харыысалгалыг болуру.

Предметтиг түннелдери: тыва дыл эртемни өөрениринин онзагайын, чугулазын медреселдиг билип алырынгче; чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын өөрениринче; теориялыг билиглерни шингээди, херек кырында ажыглап, эртем ёзузу-биле угап боданырын хевирлээринче; эстетиктиг көрүштүг болурунче; келир үеде бот-хуузунун ажыл-херекчи байдалдарынче угландырып, эртемни хандыр өөредир.

Метапредметтиг түннелдери: метапредметтиг түннелдерниң кол үндезини уругларның медээлер-биле ажылдап билиринин азы ниити чүүлден чугула бодалды харылзаалыын илередир; өөреникчилерге тыва дыл эртемни өске дылдар-биле, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билиринин), регулятивтиг (бот-угланыышкынның), чаа билиг алырының аргаларын шингээттирери.

Ажылчын программаның утказы болгаш тургузуу

Школага тыва дыл эртемни өөредиринин программасында фонетика, лексика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижииринин, бижик демдектерин шын салырының чаңчылдарын, аас, бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерин киирген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теориялыг билиглерин тыва дыл эртемнин база амгы үеде дыл эртемнин чедиинишкыннерин барымдаалып тайылбырлаан.

Программа шуушкак принцип ёзугаар тургустунган. Чамдык берге, улуг темаларны (лексика, сөс чогаадылгазы) аңгы-аңгы класстарга чадаланчак өөредир киерген.

Календарь-тематиктиг план

№	Кичээлдин темазы	шагы	хуусаазы	
			планда	Херек кырында
1	Дыл дугайында ниити билиглер	1		
2	Дыл болгаш ниитилел. Дыл болгаш культура	1		
3	Түрк дылдарның аразында тыва дылдың туружу	1		
4	Эртеги түрк руниктиг бижикиң тураскаалдары	1		
5	Тыва дылдың ажыглаттынып турар хевирлери	1		
6	<i>Хыналда диктант.</i>	1		
7	<i>Частырыглар-биле ажыл.</i>	1		
8	Фонетика, графика, орфоэпия, орфографияга катаптаашкын	1		
9	Чугаа агымынга үннерниң өскерлири. Ажык үннерниң өскерлииишкиннери	1		
10	Ажык эвес үннерниң өскерлииишкиннери	1		
11	Шын адалганың нормалары.	1		
12	Тыва орфографияның принциптери	1		
13	Слог. Тыва дылда ударение.	1		
14	<i>Хыналда диктант.</i>	1		
15	<i>Частырыглар-биле ажыл.</i>	1		
16	Тыва дылдың сөс курлавырының дугайында билиг	1		
17	Сөс болгаш ооң уткалары.	1		
18	Лексиканың тывылган угу. Тыва дылдың лексиказының ажыглалы	1		
19	Тыва ономастика болгаш ооң онзагайы	1		
20	Тыва лексикография	1		
21	Тыва дылдың фразеологизмнери.	1		
22	<i>Хыналда диктант.</i>	1		
23	Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазының дугайында билиг	1		
24	Сөс чогаадыр аргалар. Лексика-семантиктиг арга	1		
25	Морфолог-синтаксистиг аргалар.	1		
26	Аббревиация болгаш калька аргазы.	1		
27	Конверсия болгаш изоляция аргалары.	1		
28	Морфология. Тускай чугаа кезектериниң грамматиктиг уткалары, грамматиктиг хевирлери	1		
29	Дузалаал чугаа кезектери	1		
30	Чугаа кезектериниң морфологтут сайгарылгазы	1		
31	<i>Немелде онаалгалыг диктант.</i>	1		
32	Чугаа. Чугааның стили Дыл болгаш чугаа. Чугаа чорудулгазының хевирлери	1		
33	Харылзажылганың хевирлери Сөзүглелдин стиликтиг сайгарылгазы	1		
34	Хыналда ажыл.	1		

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөрөдилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөрөдилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөрөдилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга дүгжүп турар уjurлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02)

10-гу класска тыва дыл эртеминиң өөрөдилге-методиктиг хандырылгазы

Ажылчын программаны К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыгларның тургусканы 5-11 класстарга «Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы» (НШХИ, 2017 чыл) чижек программаны удуртулга кылган.

Өөрөдилге номунуң автору, ады, үндүргөн чылы:

Бавуу-Сюрюн М.В.; К.Б.Доржу, Ооржак Б.Ч.; Хертек А.Б. Тыва дыл. 10 класс. Ниити өөрөдилге албан черлеринге өөрөдилге ному. –Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2015.

Немелде литература:

1. Доржу К.Б. Амгы тыва литературлуг дылга мергежилгелер чыындызы. Кызыл: ТывНУЧ, 2003.
2. Кара-оол Л.С. Тыва дылдың практикumu. Кызыл: ТывКУ, 2011.
3. Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. Кызыл, 2002.
4. Монгуш Д.А., Ойдан-оол А.К. Методиктиг сүмелер. 6-7 класстарның «Тыва дыл ному-биле ажылдаар башкыларга дузаламчы». Кызыл: ТывНУЧ, 1992.
5. Ойдан-оол А.К., Ооржак М.Ч.,
6. Ооржак С-С.Т. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга.
7. Ойдан-оол А.К., Тадар-оол С.К. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. –Кызыл, ТывНУЧ, 2004.
8. Ооржак Д.Х., Салчак Н.А., Чамыян К.Д., Араптан Б.И. 5-6 класстарның «Тыва дыл» деп өөрөдилге номнарынга дидактиктиг материал. Кызыл, 1994.
9. Салзынмаа Е.Б. Грамматиктиг сайгарылгалар чуруму. Кызыл: ТывКУ, 2004.
10. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Фонетика болгаш семасиология, фразеология, фонетика, морфология. Кызыл: ТывНУЧ, 1980.
11. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Синтаксис. Кызыл. Кызыл: ТывНУЧ, 1983.
12. Сат Ш.Ч. Тыва диалектология. Кызыл: ТывНУЧ, 1987.
13. Сувандии Н.Д. Тыва дылдың практикumунга мергежилгелер чыындызы. Кызыл, 2003.
14. Сувандии Н.Д., Оюн Т.Б. Тыва дылга технологтуг карталар. ТувГУ, 2019.